

ների ժամանակ գտնվել են մարմարի հարթաքանդակների, քանդակազարդ քիվերի և այլ բեկորներ։ Դրանք կատարված են բարձր արվեստով, անտիկ բարձրաքանդակների նմանությամբ, և ինչպես կարելի է դատել նրանց փոքր չափերից, ծառայել են իբրև շենքերի ներսի ճարտարապետական հարդարանք։ Այդպիսի փոքր քիվեր կարող էին ունենալ շենքերի դռների, խորշերի պարակալները, արձանների պատվանդանները, շենքերի ներսում գետեղված ավազանները և մարմարի սարկոֆագները։

4. ՄՈՆՈԻՄԵՆՏԱԼ ԳԵՂԱՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

Հին դարերում գեղանկարչությունը կապված էր կիրառական արվեստների (գեղազարդ խեցեղեն, նկարուն գործվածքներ, գորգեր և այլն), մանավանդ, ճարտարապետության հետ, այս դեպքում երևան գալով իբրև մոնումենտալ գեղանկարչություն՝ որմնանկարների և խճանկար (մոզաիկ) պատկերների ձևվերով։ Երբեմն նկարը արվում էր և փայտյա տախտակների վրա։

Որմնանկարչությունը ինչպես տեսանք, լայնորեն կիրառվել է դեռևս ուրարտական ճարտարապետության մեջ։ Ուրարտական արվեստին անժանց չէր նաև տարբեր գույնի, համեմատաբար խոշոր քարերով կազմվող հին արեւելյան տիպի մոզաիկան, սակայն մանրիկ հատիկներով կազմվող իսկական խճանկարը ճրեւան է գալիս ավելի ուշ՝ հելլենիստական դարաշրջանում։ Հին Հայաստանի արվեստին հայտնի են եղել թե՛ որմնանկարը և թե՛ խճանկարը։ Պետք է ասել, որ մ. թ. IV դարից ավելի վաղ շրջանի հայկական որմնանկարչության նմուշներից ոչ մեկը դեռևս հայտնի չէ, ուստի նրանց առկայության մասին կողմնակիորեն վկայում են ուրարտական շրջանի, ինչպես և հետագայի՝ վաղ քրիստոնեական շրջանի որմնանկարները։ Ժիշտ է, Գառնիի III դարի դղյակային-պալատական շենքի նկուղային հարկում, պատի վրա բավականաչափ խոշոր հատվածով պահպանվել է կարմիր ներկը։ Կարմիր ներկով, գուցե և որմնանկարով, զարդարված է եղել նաև նույն շենքի ճակատային պատը՝ դրսից։ Խսկ Արտաշատում հայտնաբերվել են որմնանկարների փոքրիկ բեկորներ։

Խճանկար (մոզաիկա)։ Հին աշխարհում մոնումենտալ արվեստի կարևոր ճյուղերից մեկը խճանկարչությունն էր՝ մոզաիկան։

Անտիկ շրջանի հայկական խճանկարի առաջին նմուշը հայտնաբերվել է Գառնիում 1953 թվականին։ Այն բացվել է ամրոցի III դարով թվագրվող բաղնիքի հանդերձարանի հատակին։ Գառնիի խճանկարը բազմերանգ է, պատրաստված տեղում, Ազատ գետի հունից վերցված գույնզգույն քարերից և ունի հարուստ հորինվածք, բաղկացած առասպելական ծովային տեսարաններից⁶⁴։

Խճանկարի ընդհանուր ֆոնը բաց-կանաչավուն, ծովային է։ Հորինվածքի կենտրոնում բազմերանգ խորանարդիկների օգնությամբ, երանգների նուրբ համադրությամբ պատրաստված հյուսկեն զարդ ունեցող գեղատեսիլ շրջանակի մեջ գետեղված են Օվկիանոսի և Մովի կիսանդրիները, առաջինը՝ Թավ

⁶⁴ Б. Н. Аракелян, Мозаика из Гарни, ВДМ, 1956, № 1, էջ 143—156; նույնի Гарни, II, Ереван, 1957, էջ 23—41։

մաղերով կղզերավոր տղամարդու, իսկ երկրորդը՝ գեղաշյա կնոջ կերպարանքով, որի գլխից դեպի աջ ու ձախ տարածվում են խեցգետնի երկու շոշափուկները։ Այս երկու պատկերների գլխավերևում գինեգույն կարմիր խոբանարդիկներով զրված է. «Ուշին շատանալով աշխատեցինք» հունարեն առեղծվածային մականդրությունը։ Այս շրջանակի, որպես կոմպոզիցիոն առանցքի շուրջը պատկերված են հունական ծովային առասպելաբանության մեջ հայտնի իխթիոկենտավրոն⁶⁵, ներեիդներ (ծովինարներ), տարբեր աստվածություններ, ձկներ, ձկնորսներ, դելֆին, ոստրեններ և այլն։ Դրանք բազմազան են, երանգների նուրբ փոխանցումներով և բավականաչափ բարձր արվեստով կատարված, թեև մոդաիկան ամբողջությամբ վերցրած կրում է անտիկ արվեստի անկման շրջանի կնիքը։ Հարավային պատի երկարությամբ ձգվող հատվածի վրա արված պատկերները արվեստով և համամասնությամբ զիջում են մյուս հատվածների պատկերներին և կատարված են, հավանաբար, տարբեր վարպետների ձեռքով։

Գառնիի մոզաիկ պատկերները անձնավորում են զանազան երևույթներ կամ հասկացություններ։ Հյուսիսային պատի տակ նրա երկայնքով ձգվող հատվածում պատկերված է թառափի նմանվող մի ձուկ, ապա իխթիոկենտավր, որի գլխից ձախ, ձկան պատկերի վերևում գրված է՝ «ծովի խորք», իսկ իխթիոկենտավրի մեջքին նստած է մի ներեիդ, որի գլխից ձախ գրված է Գալենե՝ «ծովային անդրո»։ Նրանից աջ դետեղված է ձկնորսների և նավագների հովանավոր աստծու՝ Դևալիոսի պատկերը, իսկ ավելի աջ գտնվում են Աքիլլևսի հոր և մոր՝ Պելևոսի և Թետիսի պատկերները։ Թետիսի ոտքերից ցած, արեելյան պատի տակ պատկերված է մի փոքր դելֆին, որից վերև գրված է՝ «ծովափ»։ Դելֆինից աջ գտնվում է մերկ թևավոր ձկնորսի պատկերը, որը, կանգնած նավի ծայրամասում, ծովից հանում է ուռկանը, որի մեջ ձկներ կան։ Զկնորսի գլխի մոտ մականգրված է՝ «գեղեցկություն»։ Ավելի աջ և հարավային պատի տակ նույնպես պատկերված են իխթիոկենտավրներ, ձկներ, ծայռի վրա նստած ձկնորս, որը ձուկ է բռնում կարթով։ Արևմտյան պատի երկայնքով ձգվող հատվածի վրա պատկերված են սիրո աստված էրոսը, սիրո համոզմունքի և պերճախոսության աստվածուհի Պիթոն և ցանկության աստված Պոթոսը, իսկ հատակի քանդված մասում հավանաբար պետք է լինեին սիրո աստվածուհի Ափրոդիտեի և ամուսնության աստված Հիմենայոսի պատկերները, որոնք սովորական են նման տեսարաններում։

Գառնիի խճանկարը ներկայացնում է մի կենսահաստատ տեսարան, որը նշանավորում է կյանքի սկզբնավորումն ըստ հին հունական պատկերացումների՝ օվկիանոսից ու ծովից, և նրա հարատևությունը սիրո ու ամուսնության միջոցով։

Գառնիի խճանկարում օգտագործվում է 15 երանգ, որոնց համադրությունը կատարված է մեծ հմտությամբ և մեղմ ու նուրբ անցումներով։ Գույները շատ վառ չեն, սակայն ծովի բաց կանաչ ֆոնի վրա աչքի են ընկնում ավելի բաց լուսավոր, քան մուգ երանգները, իրոնք և, խճանկարի բովանդակությամբ

⁶⁵ իխթիոկենտավր՝ ձուկ-կենտավր, պատկերված է տղամարդու տեսքով՝ մինչև գոտկաօեղը, ձիու առջևի ոտքերով, իսկ տուրը՝ ձկնավերայի։

համապատասխան, առաջացնում են լուսավոր ու կենսուրախ տրամադրություն:

Գառնիի խճանկարը թեև III դարի Գ-ոժ է, բայց նրան հատուկ են ավելի հելլենիստական, քան հռոմեական արվեստին բնորոշ առանձնահատկությունները, որը պետք է բացատրել մի կողմից հելլենիստական արվեստի ավանդների կենսունակությամբ Հայաստանում և մյուս կողմից հռոմեական արվեստի ազդեցության թուլությամբ: Գառնիի խճանկարի տեղական առանձնահատկությունները երևան են զալիս նաև ամբողջ կոմպոզիցիայի⁶⁶, դուլների դամմայի և մարդկային պատկերների արևելյան կերպարների մեջ:

Գառնիի խճանկարը հին Հայաստանի հելլենիստական բնույթի մոնումենտալ գեղանկարչության նշանավոր և եզակի ստեղծագործություն է: Սակայն նրա բարդ հորինվածքը, դուլների դամման, կատարման տեխնիկան և արվեստը վկայում են, որ այն հին Հայաստանի խճանկարչության առաջին գործերի թվին չի պատկանում, այլ, ընդհակառակը, նշանավորում է նրա մայրամուտը, անկումը: Այն կրկին պիտի վերակինդանանար վաղ ֆեոդալական շրջանում:

5. ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏՆԵՐ

Աքեմենյան տիրապետությանը հաջորդած հելլենիստական դարաշրջանում երևան եկան բազմաթիվ քաղաքներ և զարգացան արհեստները: Կիրառական արվեստների համար ավելի նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին: Պատահական չէ, որ այս ժամանակաշրջանից մեզ հասած թե՛ գրավոր տեղե-

Ապակյա սրվակներ. Գառնի

⁶⁶ Գառնիի խճանկարի ամբողջական հորինվածքը այլ երկրներում հայտնի չէ, սակայն նրա մանրամասները գտնում ենք Հայաստանի հետ սերտ կապեր ունեցած Ասորիքի (Անտիոք, Գափնե) խճանկարների մեջ (տե՛ս Antioch on the Orontes, II. The Excavations of 1933—1936, Princeton, 1938, էջ 151, 183, 186, 191, 196—197, տախտ. 33, 40, 51, 61, 66; D. Levy, Antioch Mosaic Pavements, Princeton, 1947, vol. I. էջ 599, vol. II, տախտ. VI):